

Den erhvervsøkonomiske teori er ikke død

Om Hanne Nørreklits kritik af "traditionel" erhvervsøkonomisk teori.

Af Carsten A. Koch

Resumé

Hanne Nørreklit har tidligere forsøgt at belyse en række forhold vedrørende økonomistyring (Nørreklit, 1992). Heri rettes et skarpt angreb mod store dele af erhvervsøkonomisk teori, baseret på to overordnede argumenter.

Det første kan sammenfattes som: "Erhvervsøkonomi bygger på et forældet virkelighedssyn, positivismen, og må derfor forkastes". Det andet kan udtrykkes som: "Det er ikke muligt at finde logiske forhold. De fleste økonomiske modeller har et rationelt element, og et sådant bygger på logiske sammenhænge. Sådanne modeller kan derfor heller ikke testes".

I denne artikel argumenteres der for, at disse konklusioner er baseret på en række misforståelser, og at kritikken derfor er uholdbar.

Indledning

Ledelse og Erhvervsøkonomi nr. 3/1992 bragte en artikel af lektor Hanne Nørreklit (HN), der retter et skarpt angreb på økonomistyring¹. Argumenterne rækker dog langt videre, og kan ses som et mere generelt anlagt angreb på erhvervsøkonomisk teori. Hvis HN har ret, må store dele heraf kasseres.

¹ Jvf. Nørreklit (1992). Alle sidetal uden øvrige angivelser refererer til denne artikel.

Den erhvervsøkonomiske teori er ikke død

Om Hanne Nørreklits kritik af "traditionel" erhvervsøkonomisk teori.

Af Carsten A. Koch

Resumé

Hanne Nørreklit har tidligere forsøgt at belyse en række forhold vedrørende økonomistyring (Nørreklit, 1992). Heri rettes et skarpt angreb mod store dele af erhvervsøkonomisk teori, baseret på to overordnede argumenter.

Det første kan sammenfattes som: "Erhvervsøkonomi bygger på et forældet virkelighedssyn, positivismen, og må derfor forkastes". Det andet kan udtrykkes som: "Det er ikke muligt at finde logiske forhold. De fleste økonomiske modeller har et rationelt element, og et sådant bygger på logiske sammenhænge. Sådanne modeller kan derfor heller ikke testes".

I denne artikel argumenteres der for, at disse konklusioner er baseret på en række misforståelser, og at kritikken derfor er uholdbar.

Indledning

Ledelse og Erhvervsøkonomi nr. 3/1992 bragte en artikel af lektor Hanne Nørreklit (HN), der retter et skarpt angreb på økonomistyring¹. Argumenterne rækker dog langt videre, og kan ses som et mere generelt anlagt angreb på erhvervsøkonomisk teori. Hvis HN har ret, må store dele heraf kasseres.

¹ Jvf. Nørreklit (1992). Alle sidetal uden øvrige angivelser refererer til denne artikel.

Når man fremsætter så vidtrækkende påstande, må man også levere holdbare argumenter for dem. Der skal her argumenteres for, at HN ikke har været i stand hertil.

Argumenterne synes at kunne sammenfattes i to overordnede påstande, der her benævnes "positivisme-" og "rationalitets-argumentet".

Positivisme-argumentet

Det er vigtigt at bemærke, at positivismeargumentet *ikke* går på, at "traditionel" erhvervsøkonomisk teori må forkastes ud fra et konstruktivistisk videnskabssyn. Det er alene positivisme, og brugen af "positivistiske metoder", der henvises til. Kompakt udtrykt kan argumentet vel sammenfattes som følger: Traditionel erhvervsøkonomisk forskning bygger på et forældet virkelighedssyn, positivismen (side 150), og må derfor forkastes. HN fremsætter ikke dette argument eksplicit. Men hvis det ikke er et ræsonnement à la dette, der ligger bag, er den megen spalteplads brugt på positivismen overflødig.

Det anføres, at "Positivismen har i dette århundrede i mere eller mindre rendyrket form domineret næsten al forskning og vidensproduktion inklusiv den erhvervsøkonomiske" (side 150), og at "...den positivistiske metode, der stadig er fundamentet for de erhvervsøkonomiske discipliner..." (side 150)

Nu er det uklart, hvad der præcis menes med "domineret" og "er fundamentet for". Formentlig betyder det, at erhvervsøkonomiens metode er positivistisk. Men det er noget af et postulat, i det mindste hvis man hermed mener, at erhvervsøkonomer er positivister, el-

ler har forsøgt at følge positivistiske idealer. Erhvervsøkonomien bygger dels på resultater, der er "importeret" fra (eller udviklet parallelt med) andre felter, primært generel økonomisk teori (såsom omkostningsteori), dels på en række mere praktiske og ad hoc prægede metoder (såsom det dobbelte bogholderis princip).

Hvad bidragyderne til den første kategori angår er det tænkeligt, at en stor del af økonomisk teoris pionerer ville have bekendt sig til noget, der minder om positivisme, hvis de var blevet spurgt. Spørgsmålet er, om de levede op til det. Således mener den vel nok kendeste fortaler for indførslen af positivistisk metode-lære inden for økonomisk teori, T.W. Hutchison, at centrale elementer af økonomisk teori må kasseres, fordi de ikke lever op til positivismens metodekrav (Hutchison, 1938 / 1984). Det er mere tvivlsomt om moderne økonomer over en bred kam kan siges at være positivister, selvom man utvivlsomt kan finde nogen, der lufter lignende synspunkter.

Om bidragyderne til den anden kategori også har været positivister i noget større omfang er et åbent spørgsmål. En del af dem har sikkert ikke engang set sig selv som videnskabsmænd. De af dem, der har, har formentlig snarere bedømt deres arbejde efter kriterier, der minder om dem den filosofiske retning, der kaldes pragmatisme², anvender. Heri indgår bl.a. det ekstreme standpunkt, at noget er sandt hvis det er nyttigt, eller sandt i den udstrækning det er nyttigt (Lindenfeld, 1980, side 131-132 og Störig, 1985, side 566-569).

Det må altså konkluderes, at det i allerhøjeste grad er diskutabelt hvorvidt positivisme kan

² Christian Knudsen har gjort mig opmærksom på denne pointe.

siges at have domineret erhvervsøkonomisk teori.

Hvilke elementer i positivismen må forkastes?

Efter de netop gennemgåede udsagn anføres det, at "...positivismen som filosofi blev forladt for mere end en menneskealder siden" (side 150). For at vurdere dette udsagn må man selv sagt stille spørgsmålene om hvornår positivismen mistede sin dominerende status, og om hvordan den skal afgrænses. HN oplyser ikke nærmere om sit syn herpå. Man må derfor formode at hun, i lighed med de fleste andre (herunder denne forfatter), opererer med en afgrænsning hvorefter positivismen gradvist blev forladt efter sammenbruddet af den såkaldte logiske positivisme i årene op til 1950.

Men har HN så ikke ret i, at den videnskabsfilosofiske udvikling implicerer, at de erhvervsøkonomiske teorier og modeller må forkastes? Det skal i det følgende argumenteres, at svaret er nej. For det første betyder det faktisk, at positivismen som overordnet filosofisk retning forkastes, *ikke*, at alle dens elementer også må forkastes. Det der er nogenlunde enighed om var uholdbart, var især følgende³

- (a) Den opfattelse, at der er mulighed for sikker verifikation (via "induktiv logik") af videnskabelige teorier, eller, i det mindste, muligheden for at opnå viden, der med meget stor sandsynlighed er sand

- (b) Det syn, at det er muligt at tilvejebringe data, der kan benyttes som "råmateriale" til konstruktion af teorier, uden at fortolkningen eller forståelsen af dem byder på vanskeligheder

- (c) Det kriterium til distinktion mellem meningsløse og meningsfulde udsagn, som de såkaldte "logiske positivist" opstillede (Popper, 1934/1980, side 34-39)

Når der i det følgende tales om positivisme, og om at positivismen er forladt, refererer det primært til disse tre elementer (hvoraf specielt de to første er af betydning for praktiske formål).

For det andet er "koblingen" mellem metodologisk syn og acceptabel videnskabelig praksis ikke så snærende som HN antager. Hvis man vil argumentere for at forkaste en given erhvervsøkonomisk teori ud fra en forkastelse af dele af positivistisk metodelære, må man påvise, at den undersøgte teori logisk set implicerer, at et uacceptabelt element i positivismen er sandt. Det har HN ikke gjort i ét eneste tilfælde. Og det er også meget svært at forestille sig, at det skulle kunne gøres i særligt mange tilfælde, om nogen overhovedet.

Som et kuriosum kan det nævnes, at det f.eks. ikke engang ville være en tilstrækkelig grund til at forkaste en teori, at den var udledt af et sæt af præmisser der inkluderede (b) ovenfor, hvad den selvsagt ikke er. For selvom (b), som antaget, var falsk, så kunne teorien være sand af andre årsager. Så selv hvis HN

³ En hård kritik af alle tre elementer kan findes i Popper (1934/1980). Men stort set enhver nyere introduktion til videnskabsfilosofi indeholder en beskrivelse af disse forhold. Jvf. Chalmers, 1982 og Knudsen, 1991. Sidstnævnte, dansksprogede, fremstilling henvender sig specielt til økonomer.

havde ret i en helt bogstavelig tolkning af udsagnet "...den positivistiske metodelære, der stadig er fundamentet for de erhvervsøkonomiske discipliner..." (side 150), så ville det ikke have de konsekvenser hun påstår.

Det betyder ikke, at det forhold, at væsentlige dele af positivismens metodelære forkastes, er uden konsekvenser for erhvervsøkonomisk teori. Når man skal vurdere, om det er nødvendigt at kassere dele af denne teori, fordi man forkaster disse elementer, må man se på hvad der erstattede positivismen.

Konsekvenserne

Hvad kom der så i stedet for positivismen? Selvom det ikke siges eksplicit må opbygningen af HN's afsnit 2 bibringe læseren det indtryk, at den dominerende "virkelighedsopfattelse" i dag er konstruktivismen. Det anføres da heller ikke, at den helt, helt overvejende del af de professionelle videnskabsfilosoffer i dag bestemt ikke vil vedkende sig denne retning.

Situationen er den, at den positivistiske videnskabsfilosofi er afløst af flere forskellige skoler. Konstruktivismen er én sådan skole, men langt fra den dominerende. Der hersker en slags "teoretisk pluralisme". Spørgsmålet er, hvilke konsekvenser det har for HN's vurdering af erhvervsøkonomisk teori.

Det er sikkert korrekt, at nogle erhvervsøkonomiske teorier må forkastes ud fra et konstruktivistisk perspektiv (hvad HN dog ikke argumenterer for). Men set ud fra f.eks. et popperiansk synspunkt er der næppe grund til at tro, at det er nødvendigt. Det er selvsagt ikke ensbetydende med, at erhvervsøkonomisk teori ikke kan eller skal kritiseres. Men at give det indtryk, at udviklingen inden for videnskabsfi-

losofien kan tages til indtægt for, at størsteparten af de erhvervsøkonomiske modeller og teorier er kassable, er helt vildledende.

Konklusionen er altså, at HN ikke har været i stand til at underbygge positivismeargumentet, givet den her anvendte definition af positivismisme. Det må understreges, at hovedargumentet imod HN's syn (i foranstående afsnit 2.1) er meget stærkt. Selv hvis de indvendinger mod HN's syn, der nævnes i starten af afsnit 2, ikke havde været gyldige, rækker dette ræsonnement i sig selv til at tilbagevise positivismeargumentet.

Rationalitetsargumentet

Rationalitetsargumentet kan sammenfattes som følger: Det er ikke muligt at "finde" logiske forhold i "virkeligheden". De fleste økonomiske modeller har et "rationelt element", og et sådant bygger på logiske sammenhænge. Sådanne modeller kan derfor heller ikke testes ("Forskerne kan ikke finde den økonomiske rationalitet", side 152).

HN præsenterer to argumenter herfor. For det første to empiriske studier. For det andet en analogi til geometri. De skal begge gennemgås i det følgende.

Måling af rationalitet

I afsnittet "økonomistyringens ontologi" anfører HN to eksempler på organisationer, der tilsyneladende ikke benyttede sig af traditionelle erhvervsøkonomiske værktøjer. For det første en undersøgelse, der viste, at "...sammenhængende analyser var begrænset anvendt i budgetprocessen" i den amerikanske regering (side 152). For det andet en undersøgelse, der viste, at "Den styringsmæssige anvendelse [af

Vagn Madsens kontoplanprincipper, CAK] vil ofte blot være rituel og symbolsk..." (side 152).

Af pladmæssige grunde omtales kun den anden af disse undersøgelser, Melander (1984). Heri analyseres et 5-årigt forløb i forbindelse med indførslen af et budget- og regnskabs-system i en større offentlig servicevirksomhed. En af konklusionerne var, at systemet ikke anvendes i det omfang det var tænkt. Det er i denne undersøgelse præciseret, at

"Med "anvendelse" menes her primært anvendelse af information til beslutningstagen. Anvendelsen er målt ud fra en række forskellige adfærdsfænomener såsom: ...at bruger anvender og benytter information til at udarbejde ny planer og budgetter" (Melander 1984, side 51-52).

HN anfører, at "Disse undersøgelser indicerer, at modellerne og teorierne har operationalitets- og validitetsproblemer. De økonomiske modeller og metoder anvendes ikke, som de selv foreskriver, og fremkalder i stedet andre reaktioner. Forskerne kan ikke finde den økonomiske rationalitet. Resultaterne er ikke overraskende. Thi forskerne har netop anvendt positivistiske metoder i deres undersøgelser, hvormed det er umuligt at finde logiske forhold, og dermed er det heller ikke muligt at finde økonomisk logiske forhold" (side 152).

De første to sætninger er ikke kontroversielle i herværende sammenhæng. Det er tekststykket fra "Forskerne kan...", der er problematisk. Lad os starte med at tage udgangspunkt i HN's egen formulering som netop citeret. Nu er det ganske vist ikke helt klart hvad der menes med at "...forskerne har netop anvendt positivistiske metoder...hvormed det er umuligt at finde...økonomisk logiske forhold".

Men man øver næppe vold mod HN's syn hvis man sammenfatter ideen i udsagnet "logiske forhold kan ikke måles". Og for at passagen overhovedet skal have mening må det betyde, at HN's synspunkt er, at uanset hvad resultatet af de to undersøgelser havde været, så måtte det afvises som irrelevant for problemstillingen.

Ikke desto mindre anføres resultaterne af de to undersøgelser at skulle understøtte hendes standpunkt. HN's position er simpelt hen inkonsistent. Hun kan ikke både hævde, at de to undersøgelser af mere principielle grunde er irrelevante, og så alligevel tage deres resultater til indtægt. Konklusionen er altså, at heller ikke her er der præsenteret et argument for at forkaste "traditionelle" erhvervsøkonomiske teorier.

Analogien til geometri

HN drager en parallel til geometri, der anføres ikke at eksistere. Men når den anvendes "virkelighedsnært" er den uundværlig til konstruktion af veje, broer etc. (side 152). Det er oplagt at spørge om denne analogi kan, om ikke begrundes, så dog anvendes til en illustration af pointen, at man ikke kan finde logiske økonomiske forhold.

Det skal straks medgives, at det "logiske element" generelt ikke kan eller skal testes. Men det har bare langt færre implikationer end HN tror. Forholdet illustreres nok bedst ved en meget kort gennemgang af geometriens relation til fysik/astronomi. Den geometri de fleste af os har stiftet bekendtskab med i folke- og gymnasie-skolen er den *euklidiske geometri*, efter grækeren Euklid. Den blev udviklet allerede i antikken (Faber, 1983, side 59ff).

De fleste fysikere tog det, indtil midten af forrige århundrede, for givet, at det fysiske univers geometriske egenskaber var euklidiske (f.eks. at trekanter har en vinkelsum på 180 grader o.l.). Imidlertid påbegyndte en række matematikere, bl.a. Gauss og Lobachevsky, i midten af forrige århundrede at opstille ikke-euklidiske geometrier. Men de nøjedes ikke hermed. Begge forsøgte ved eksperimenter at undersøge, om det fysiske univers besidder euklidiske eller ikke-euklidiske egenskaber. De udnyttede, at vinkelsummen af en trekant i en ikke-euklidisk geometri typisk ikke er 180 grader (ibid, side 280-283).

Forkastelsen af euklidisk geometri som en beskrivelse af det fysiske univers' egenskaber blev dog først alment accepteret efter fremkomsten af den generelle relativitetsteori. Ifølge denne kan det fysiske univers betragtes som et 4-dimensionalt, ikke-euklidisk rum (bestående af 3 rum-koordinater og en tids-koordinat). Den ikke-euklidiske egenskab skyldes primært at rummet "krummer" omkring genstande med masse (Narlikar, 1982). Denne effekt er i overensstemmelse med faktiske observationer. Når det rum vi lever i tilsyneladende har egenskaber, der ligner et euklidisk rums, skyldes det, ifølge den generelle relativitetsteori, at vi befinder os langt borte fra meget massive objekter.

Konklusionen er med andre ord, at selve det forhold, at den logiske struktur i geometri ikke kan testes, ikke betyder, at vi ikke kan skelne mellem de mulige geometriske egenskaber universet kunne have, eller at det ikke er relevant eller vigtigt at teste disse.

Teorier om rationel adfærd

Lad os vende tilbage til spørgsmålet om hvorvidt rationelle økonomiske modeller kan testes. HN anfører, at "De...kendte styringsteorier og beskrivelsesmodeller er logiske modeller, idet de er bygget op på grundlag af fornuftsmæssige - logiske - slutninger ud fra enkelte grundantagelser. Modellerne kan ikke verificeres - ikke afgøres gennem erfaringer" (side 151).

Et eksempel på en rationel beslutningsteori er den "forventede-nytte model", der anvendes inden for økonomi og psykologi. Formålet med den er at forklare eller forudsige individets adfærd under usikkerhed, givet en række antagelser om aktørens præferencestruktur (en indføring gives i Raiffa, 1968). Hvis den opfylder antagelserne, kan det bevises, at det korrekte valgkriterium er at maksimere den "forventede nytte" (Fishburn, 1988, side 79-83 og 90-92). Beviset er selvsagt alene et spørgsmål om at udlede konsekvenserne af antagelserne.

Modellen benyttes også som en teori for beslutningstageres adfærd. Det er klart, at manglende overensstemmelse mellem faktisk adfærd og modellens prediktioner ikke er udtryk for, at den udførte deduktion er forfejlet. Den testes slet ikke. Men lige så klart er det, at modellen, anvendt på denne måde, har et empirisk indhold, fordi den forbyder visse udfald. Og det er principielt ikke vanskeligere at teste den end det f.eks. er at teste forbrugsvaner. Der er da også foretaget mange tests af denne og lignende teorier/modeller (f.eks. Slovic, Fischhoff & Lichtenstein, 1988; Tversky & Kahneman, 1988).

Konklusionen svarer nøje til konklusionen vedrørende geometri: Det forhold, at modellens logiske element ikke testes, betyder ikke,

at sådanne teorier ikke kan testes, og heller ikke at det er uinteressant at gøre det.

Konklusion

Konklusionen af gennemgangen er, at HN ikke har givet belæg for at konkludere, at den videnskabsfilosofiske udvikling efter positivismen kan tages til indtægt for at forkaste traditionelle erhvervsøkonomiske teorier over en bred kam. Det er endvidere godtgjort, at HNs rationalitetsargument heller ikke kan danne basis for en sådan forkastelse.

Det betyder ikke, at erhvervsøkonomiske teorier ikke kan eller skal diskuteres og kritiseres. Her bør videnskabsfilosofiske argumenter indgå med samme vægt som alle andre: De bør kun vurderes ud fra deres *faktiske* styrker og svagheder.

Nu er det jo ingen hemmelighed, at mange forskere ser med megen mistro på videnskabsfilosofiske og metodologiske argumenter, og

mener at det er spild af tid at beskæftige sig med dem. HNs artikel vil næppe få nogen til at forkaste dette syn.

Summary

Ms Hanne Nørreklit has previously tried to elucidate a number of issues relating to financial management (Nørreklit, 1992). She violently attacks much of the theory of business economics, based on two overall arguments.

Her first argument may be summarised: 'Business economics builds on an obsolete view of reality and should therefore be rejected'. Her second argument may be expressed: 'It is not possible to find logic conditions. Most economic models have a rational element, and such an element is based on logic relations. Therefore, such models cannot be tested'.

The argumentation of this article is that these conclusions are based on a series of misconceptions, and that the criticism therefore is untenable.

Forfatteren takker følgende for kommentarer og forslag til forbedringer: Dekan, lektor Jan Riis Flor, Filosofisk Institut, Københavns Universitet; adjunkt Nicolai Juul Foss, og lektor Christian Knudsen, begge ved Institut for Erhvervs- og Samfundsforskning, Handelshøjskolen i København; professor Børge Obel, Institut for Virksomhedsledelse, Odense Universitet. Ansvar for alle mangler påhviler seksagt forfatteren.

Litteratur

- Chalmers, A.F., »*What is This Thing called Science?*«. Second, revised edition. The Open University Press, Stratford, 1982.
- Faber, R.L., *Foundations of Euclidean and Non-Euclidean Geometry*. Marcel Dekker, New York 1983.
- Fishburn, P.C., »Normative Theories of Decision Making under Risk and Uncertainty«, i Bell, D.E., Raiffa, H. & Tversky, A. (eds.): *Decision Making*. Cambridge University Press, Cambridge 1988.
- Hutchison, T.W., »The Propositions of Pure Theory«, kap. 2 i *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory*, genoptrykt i Caldwell, B. (eds.), *Appraisal and Criticism in Economics*, Allen & Unwin, Boston, 1984.
- Knudsen, C., »*Økonomisk Metodologi*«. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, Charlottenlund, 1991.
- Lindenfeld, D.F., *The Transformation of Positivism*. University of California Press, Berkeley, 1980.
- Melander, P., »Udvikling og anvendelse af et budget- og regnskabssystem - Absurd skuespil i 4 uafhængige akter«, i Larsen, B. og Melander, P. (red.), *Vi bruger også regnskaber - men til hvad?*. Civi-løkonomernes Forlag, Kbh., 1984.
- Narlikar, J.V., »The Lighter Side of Gravity«. W.H. Freeman and Company, New York, 1982.
- Nørreklit, H., »Konstruktion af aktørstilpassede økonomistyrings-systemer«. *Ledelse og Erhvervsøkonomi*, Vol. 56, 149-156. Juli 1992.
- Popper, K.R., *The Logic of Scientific Discovery*. Oversættelse af tysk udgave, »*Logic der Forschung*«, 1934. Tenth Revised Impression. Hutchinson, London, 1980.
- Raiffa, H., *Decision Analysis*. Random House, New York, 1968.
- Slovic, P., Fischhoff, B. & Lichtenstein, Sarah, »Response Mode, Framing, and Information-Processing Effects in Risk Assessment«, i samme som Fishburn, 1988.
- Störig, H.J., *Kleine Weltgeschichte der Philosophie*, dreizehnte, überarbeitete und erweiterte Auflage. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 1985.
- Tversky, A. & Kahneman, D., »Rational Choice and the Framing of Decisions«, i samme som Fishburn, 1988.